

מצות תכלת בזמננו

העולה מדברי רבותינו ז"ל אודות מצות התכלת וחיובה בזמן הזה

מבואר בפוסקים שניתן להחזיר את קיום מצות תכלת בזה"ז • תכלת עשויה מדם חלזון, דהיינו שבלול • בתנ"ך ובחז"ל מבואר שהתכלת היתה נפוצה גם אצל אומות העולם • ידוע על שבלול אחד בלבד ששימש בעבר לעשיית צבע כחול, והוא החלזון הנקרא פורפורה • השבלול הזה מתאים לכל הידוע לנו על חלזון התכלת • מחז"ל מוכח שלא היתה עוד תכלת פסולה מחלזון אחר • מבואר מדברי חז"ל וחכמי ישראל שהפורפורה הוא חלזון התכלת

גדר חיוב תכלת בציצית

כתב הרמב"ם (פ"א מהל' לילית ה"ג) "נמצאו במצוה זו שני ציוויים, שיעשה על הכנף ענף יוצא ממנה, ושיכרוך על הענף חוט תכלת."

וכתבו התוספות (נבא מליצא סא: ד"ה שחלה) שמי שאינו מטיל תכלת בטליתו "עובר על מצות ציצית." וכן מפורש בס' ערוגת הבשם (מלאך מתלמדי צעלי התוספות, ח"ג ע' 210) "מי שהיו לו שני מינין [לבן ותכלת] ולא היה רוצה לעשות כי אם ממין אחד, מכין אותו עד שתצא נפשו כדין כל מצות עשה."^א

וכן מבואר בגמרא (מנחות מג:) "גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת" [מכלל שאינה ימצוה מן המובחר בלבד].^ב

ועי' בשו"ת בית הלוי (ח"א סי' מז) שכתב שמי שיש לו תכלת ומטיל לבן בלבד, עובר גם על כל תגרע' (וכי' השפת אמת ר"ה כח; ונראה שכן דעת המ"ז כה"ל סי' לד ד"ה ינית, וכי' הגרי"פ פערלא ז"ל כפייוסו לסה"מ לס"ג מזהו).

מצות תכלת בזמן הזה

כתב המהרי"ל (שו"ת החלשות סי' ת: "...וסברא הוא שמא יחזור דבר לקלקולו שיהא התכלת מצוי, כש"כ למאי דכתב סמ"ג (ע"ה כו) דאיתו דג חלזון מצוי הוא בים המלח" וכתב סימנין, בקל היה לעשות תכלת..."

וכן כתבו החמדת שלמה (נאה"ע סי' ט כג – "אין הדבר מוכרח שלא ימצא תכלת אף בזה"ז אם נעמוד על כל הבדיקות כמו שהעתיק הרמב"ם ז"ל כה"ל לילית"), המלבי"ם (אלוה הדין סי' ט מא – "ועי' בשו"ת הרד"ק ח"ב סי' תרפ"ה... ואפשר שגם היום הוא מצוי אלא שאין יודעים לאורו עכ"ל, ולפ"ז י"ל דגם כסדון כלילית י"ז חשק דשמאל למלכו [לעשות תכלת בזה"ז]), והעולת תמיד (נאה"ע ט, ג, והוצא כמ"ז סי' ט בשעה"ל אות כג – "דשמאל יתגלה תכלת ויצא ליד איסורא דכללא"ס) שיתכן שיחזור קיום מצות תכלת.

גם בדברי גדולי הראשונים מצינו אסמכתאות לזה: הר"ף והרא"ש (הל' קטנות כסוף מס' מנחות; וכן גם העיטור, ר"י, נמוק"י, ריב"ז וכו') הביאו את ההלכות של התכלת, על אף שאין דרכם להביא הלכות שאינן נהוגות בזמן הזה.

והרמב"ן כתב "והנה לבעל המאור, עכשיו במקומות הללו אין אדם צריך להטיל לבן לבדו" (מלחמות שנת יב: מדפי הר"ף; ר"ל שלדעת צה"מ שהתכלת מעכבת את הלבן, עכשיו במקומות הללו – שאין תכלת – אין טרד לעשות

והרמב"ן כתב "והנה לבעל המאור, עכשיו במקומות הללו אין אדם צריך להטיל לבן לבדו" (מלחמות שנת יב: מדפי הר"ף; ר"ל שלדעת צה"מ שהתכלת מעכבת את הלבן, עכשיו במקומות הללו – שאין תכלת – אין טרד לעשות

והרמב"ן כתב "והנה לבעל המאור, עכשיו במקומות הללו אין אדם צריך להטיל לבן לבדו" (מלחמות שנת יב: מדפי הר"ף; ר"ל שלדעת צה"מ שהתכלת מעכבת את הלבן, עכשיו במקומות הללו – שאין תכלת – אין טרד לעשות

^א לשון 'חיוב' מופיעה לגבי התכלת בעוד ראשונים בסוגיית 'סדון בציצית' (שבת כה: ו), וכן: התוספות, הרמב"ן (במלחמות), הרשב"א, המאירי, תוס' הרא"ש, והר"ן (על הר"ף; והרא"ש (תוס' הרא"ש יבמות ח: ד"ה מלמד) אף כינה מצות תכלת "עשה של חובה". וכי"כ הלבוש (הקדמה ללבוש או"ח) "...שחיבי האדם ללבוש תכלת בציצית בכל יום אם ימצא וכו'."

^ב הנצי"ב (העמק שאילה, שאילתא קכו ב) והארצות החיים (סי' יג ב) כתבו בפירוש שיש עונש על ביטול תכלת גם למאי דקיי"ל תכלת אינו מעכב את הלבן, וכן מוכח בדברי הר"ף והרא"ש (על הגמ' שם) והרמב"ם (פ"ב הי"ט).

^ג ואף שאמרו בגמ' (מנחות לה:) שאם אין לו תכלת צריך להטיל לבן, כבר כתבו האחרונים (שפת אמת סוכה לא:, קהילות יעקב ר"ה סי' ט"ז ועוד) שלא נאמר כל תגרע אלא כשאפשר לו לקיים המצוה בשלמותה ולא קיימה, אבל כשאנחנו אין בכך כל תגרע. ועי' בבית הלוי (הני"ל) שביאר באופ"א.

^ד המהרי"ל בא ליישב את שיטתם של ר"ת והגאונים שגם בזמן שאין תכלת בגד פשתן פטור מציצית (ואף מחוטי לבן), על אף שטעם הפטור (נגזירה שמא יבוא ליד איסור שעטנע על ידי הטלת חוטי קלא אילן במקום תכלת) נוגע רק בזמן שהתכלת מצויה.

^ה הסמ"ג העתיק את סימנין החלזון מהרמב"ם (פ"ב מהלכות ציצית הל' ב), וביים המלח' כוונתו לים הגדול, וכן דרך הרמב"ם בכל מקום לקרוא לים הגדול 'ים המלח' [כי כן נקרא בערבית אלבחר אל-מלחא]. (עי' פ"י מהל' כלאים ה"א ובמקו"י שם, וכן בקריית מלך למרן הגר"ח שליט"א, וכי' הרד"ל בביאורו לפרד"א פ"ח, והגר"ח סופר שליט"א האריך בזה בקובץ בית אהרן וישראל גליון צו וכן ראה בפי' ר"ח פסחים כה:).

^ו מהתוספתא והגמרא משמע שכל צבע בגוון התכלת שבא מכל חלזון [נשיה לפי חז"ל], כשר לתכלת, שהרי כתוב שתכלת באה מ'חלזון' [סתם ואל תתייחד סוג החלזון הכשר, בדרך שנתפרש בתוספתא שם בענין תולעת שני שהוא דוקא ימין התולע שבהרים, הביא שלא מן התולעת שבהרים פסולת]; או ייתכן שאין יותר ממין אחד של חלזון שאפשר להוציא ממנו צבע

ראשי פרקים בתולדות החיפוש אחרי התכלת

סמוך לסוף תקופת רבנן סבוראי נשתקעה צביעת התכלת מישראל, ונפסק קיום מצות תכלת.

בשנת תרמ"ז פרסם האדמו"ר מראדזין זצ"ל מאמר בשם 'שפוני טמוני חול' להוכיח שמוטל עלינו לחפש את התכלת, והעלה שם השערה שהדיגון הוא החלזון, ובעקבות כך ניסה להחזירה למעשה.

האדמו"ר נסע לנאפולי שבאיטליה על מנת לבקר באקווריום שהיה שם, והחליט שהדיגון המצוי שם אכן הוא הוא החלזון, ופירסם שיטתו בשנת תרמ"ח בספרו 'פתיל תכלת'.

בשנת תרמ"ט הצליח לעשות ממנו צבע כחול, ורבים מחסידיו וכן מקצת חסידי ברסלב החלו להשתמש באותה תכלת. אמנם, רוב גדולי דורו לא קבלו את הצעתו.

[המשך בעמוד הבא]

לילית ככלל, ודייק מזה הגרי"פ פערלא ז"ל וקובץ נעם כה ע' קמאל שהרמב"ן נקט שיתכן שהתכלת מזויה בשאר מקומות אף בזמנו).

מקור התכלת - החלזון

"תכלת אין כשרה אלא מן החלזון, שלא מן החלזון - פסולה" (תוספתא מנחות פ"ט הל' ו, וכע"ז במס' לילית "שאלו לזבני תכלת אלף בחלזון", ועי' מנחות מז: "האי תכלתא היכי לזבניו לה, מיתתין דם חלזון", ועי' דרמב"ם פ"ב מהל' לילית ה"א).

'חלזון' היינו תולעת' בעלת קונכיה, מה שנקרא 'snail' באנגלית, ו'חילזון' או 'שבלול' בעברית (חלזון הוא תולעת – ראה רש"י סנהדרין לא. ד"ה חלזון, וכן דרש"י עה"ת ויקרא כ"ב ורש"י שם, רלכ"ה שנת סי' קלד, ר"ש ורלכ"ד על חו"כ מלרע פ' פקחא א' הל' יד, ועי' בירושלמי שנת פ"א הל' ג' ובמפרשים שם [שרק מזה שחלזון חי יותר מ' חדשים ניתן לדעת שיש לו גידים ועצמות, וכלי זה היה נראה שאין לו], ובח"י המיוחדים להר"ן שנת קז, ש"כ "שאלו חלזון שהוא גוף אטום כחלזונות הללו שצאשפות ואינו צעל איברים", וכן הוא בריט"א א' שם עה. בשם הרמב"ן והרא"ה. צעל קונכיה – ראה דברים רבה ז יא, ש"ה"ש רבה ד יא, פסיקתא דרב כהנא פ' בשלח, מדרש תהלים פ' כג "לא ולמד מן החלזון שכל זמן שהוא גדל נרחקו גדל עמו", וכ"כ הערוך ערך חלזון ב', ומספר הערוך ערך חלזון ד', שהוא מוקף, וכן מפורש בפיהמ"ש להרמב"ם כלים פ' יב א, "ואו שקשר חלזון בראשו: הוא האדק של צעל חי הימי הנקרא חלזון".

וכן פי' רש"י בהדיא (ע"ז כה:) "משקדי חלזוני: לימ"ץ"י בלע"ז", וכן איתא בפי' רבינו גרשום (נכונות לה:) "חלזון קורין בלעז לימ"ץ"י נלימצי"א- 'limace' בצרפתית הוא הנקרא 'חילזון' או 'שבלול' בעברית ו' snail' באנגלית).

וכן נראה גם מפירושי רש"י והרא"ש על התורה (רש"י דברים ח ד, ורש"י שם כח ד – שהעתיק את המדרש שהבאנו לעיל "לא ולמד מן החלזון", רש"י העתיק 'חומט', במקום האמיל' 'חלזון', והוא עצמו תרגם 'חומט' 'לילימ"ה' בויקרא יא, ונהיגה יא, כפי שהתרגם גם 'שבלול' בשנת עז; והרא"ש כתב 'שבלול' במקום 'חלזון').

וכי"כ כמה אחרונים בפירוש – שהחלזון הוא חומט [היינו חלזון בעל קונכיה], ה"ה: ה'יעב"ץ (בסידורו כפי' פקחא לילית דק"ש), המהר"י כהן (חתן המהר"ל, כפי' על מדרש תהלים הג"ל), התפארת ישראל (ע"פ הערוך, בהקדמתו לסדר מועד), התבואות הארץ (ח"ב פ"א), והעץ יוסף (בדברים רבה הג"ל).

ואכן כך היא משמעות המילה 'חלזון' בערבית^א (ספר השקשם לר"י אבן ג'אנח, ערך ג-ז-ל; ועי' בספר המדריך המספיק לר' תנחום היושעלמי ותלמיד הרמב"ם) ערך 'חלזון' שכתב בפירושו: "חלזון... הוא 'אלחלזון' בערבי גם כן" וארמית.^ב

תכלת [ולכן אם הצלחנו מוכרח שזה החלזון של חז"ל]. ועי' בפי' מהר"א פולדא לירושלמי (כלאים ט א) ש'מבואר מדבריו שכל הצורך בחלזון [והפסול בקלא אילן] הוא שיהיה הצבע מדבר 'שיש בו רוח חיים' [וכמשמעות הירושלמי שמדובר שם בצבע ולא בחומר הצבע, שלומדים דיוקא מיתולע]. ונמסר בשם מרן הגרי"ז הלוי ז"ל (חי' הגרי"ז הוצאת מישור, עניינים בשי"ס, סי' ב, עי"פ דיוק מהרמב"ם, וכן נקט התפא"י בקופת הרוכלין) שכל הפסול של קלא אילן הוא בגלל שאינו עומד ביפיו, אך צ"ע מהתוספתא הני"ל.

^א מה שאינו פסול משום 'מן המותר בפיך', עיני בשו"ת נו"ב (מהדו"ת או"ח סי' א) ובשו"ת תח"ס (וי"ד רע) ובאבן האזל (פ"א מהל' כלי המקדש ה"א), וכן בירר האדמו"ר מראדזין בספרו פתיל תכלת; והרדב"ז (מצודת דוד טו ע"ה) כתב בפירוש שהחלזון הוא בריה טמאה, וכן נקט מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל בפשיטות שהוא מין טמא (קובץ תשובות ח"א סי' ט).

^ב עי' ספר המתרגם שם (בעמוד א'), וכי' בספר תרגום העלוי (ערך נימן), עי"פ רש"י בתי"י פרמא, וכי' בהגיו"ש במהדורת עוז והדר, וכן תיקנו במהדורת וגשל.

^ג המשווה בין מדרש הני"ל לדברי רש"י, יראה שדבריו שם הם העתק מהמדרש, ועי"ש ברבינו בחיי שהעתיק את כל דברי המדרש כצורתם וגם הוא כתב 'חומט' במקום חלזון. ^ד ועי' בבראשית רבה (פ"ה נא א) "כימז שבלול תמס יחלד... כהדיון כילי כילי לימצא" [המדרש עצמו מתרגם 'שבלול' כ'לימצא].

^ה ועיני רבינו (ויקרא יא יג), ש"יש כדמות ראייה" מלשון ערבית ללשה"ק "בעבור היות שתי הלשונות קרובות" (עי' מגילה יח); וכל שכן לארמית (עי' רמב"ן שמות לו כג, והקדמת ספר המעריך).

^ו וכן הוא במילונים של ערבית ופרסית עד היום.

^ז כ"ה במילון סורית [ארמית מורחבת] מתקופת הגאונים (מילון חסאן בר-בחלוס), וכן הוא בארמית המדוברת עד ימינו.

זהות חלזון התכלת

בחז"ל מבואר שהחלזון שממנו היו עושים את התכלת היה ניצוד בחלקו של זבולון, על חוף הים הגדול בין סולמא דצור וחיפה (נחלקו על זבולון – מגילה ו, ותרגום יונתן פ' חזקת הכרזה ג' יט, וספרי ט; על חוף ים הגדול – שנה טו, ומרגליות התורה לר' הירש מסעמיטצ' תלמיד הגר"א, ירמיה לט טו.)¹⁷

וידוע לנו מהנביאים והכתובים ומדברי חז"ל שאומות העולם השתמשו בצבע התכלת מהחלזון בימי קדם (ירמיה יט, וזחאלל כג ו, סם כז ז, וסם סם כד, ד"ה ב, ד, אסתר א ו, סם טו, וע"ע זרע"ש זרע"ש רבה מקץ פ' ל"א) וסם מנחם גס שהשתמשו בחלזון, שנה כו, עירובין לא, וז"ל מדברי הרד"ק סי' תרפ"ה והפני יהושע שנה עה).

והנה בספרי חכמי או"ה¹⁸ הוזכרה רבות צביעת צבע כחול¹⁹ וסגול מזן חלזון הנקרא **פורפרא**, אשר מקום עשייתו היתה בארץ ישראל באזור צור וצידון.

כתוב במשנה (נדרות א, ב) "מאימתי קורין את שמע בשחרית – משיכיר בין תכלת ללבן, רבי אליעזר אומר בין תכלת לכרתי". נחלקו המפרשים בביאור המילה 'כרתי' – האם הוא שם של ירק, או בד בצבע ירק זה (ולא רצונו יונה נדרות ד: מדפי הרי"ף ד"ה ר"א אומר, רצונו יהונתן חולין מז: ד"ה דלמילא לאפותא, ר"ש חולין ג, יט, חוס' הרא"ש סם מז: ומלאכ"ש וע"כ נדרות סם). הראב"ה (נדרות סי' כה; כאן נדעקתה מתוך כת"י שנתגלתה לאחרונה ע"י הרב מנדכי מנחם הויג' נ"י) הוכיח בביאור השני מהירושלמי שתיגרם את המילים 'תכלת' ו'כרתי': "וקבלתי שמין צמר של הנקרא 'כרתי', ודומה לתכלת. וכן עיקר, דגר' בירושלמי – בין תכלת לכרתן, בין **פורפירון** ובין פריסינון" [פריסינון היינו ירק כרתי (ולא נדעקו עקד כד' א"ש)²⁰, ופריסינון היינו בד צבוע בצבע הירק]. רואים איפוא שהירושלמי תירגם 'תכלת' כ'פורפירון', היינו דבר צבוע מה**פורפרא**.

וכ"כ החוות יאיר (מקור חיים סי' יח ס"ב) בפירושו: "...דס חלזון שבו צובעין תכלת אינו בלו"א [נחול], רק צבע פורפרי²¹ [סגול] שנעשה מדם דג שנקרא הדג **פורפר**". וכ"כ בספר שלטי הגיבורים (לר"א הכופא, תלמיד מהר"ם קאס, פ' עט): "...רמש הים שנקרא **פורפרא**, והוא החלזון שצובעין בו התכלת".²²

¹⁷ ועי' בס' כפתור ופרח (פ' יא, ח"ב ע' פג במהדורה החדשה) שהוכיח מגמ' זו שמקומות אלו הן מחלקו של זבולון, וכ"כ התפא"ר (בקפות הרכיבין). יש לציין שהעיר חיפה היתה מכונה אצל או"ה 'פורפירוס', ככה"ל על שם צביעת הפורפרא שהיתה שם.

¹⁸ עיי'ש בראב"ע (נוסח ב, מהדו' מוסד הרב קוק, וכ"כ בגר"א שם) שמדובר בתכלת מהחלזון. ¹⁹ אריסטו [חי בתחילת תקופת בית שני] (בספרי היסטוריה אנימלים), סטראבון (בסי' גיאוגרפיה), ויטרוביוס (בסי' ד ארכיטקטורה) [שניהם חיו בסוף בית שני], פליניוס (באנציקלופדיה שלו 'תולדות הטבע' שמקורו את כל הידוע על הטבע בימיו, שם הרחיב הרבה בנושא הצבעים) [חי בזמן חורבן בית שני], ועוד. הרבה לראות דבריהם בתירגום לה'ה"ק נמצאם בסוף ספר לולאות תכלת.

²⁰ בלשונם 'יקינטינון', 'ליוויודוס', או 'קונכיליא'. ר' אברהם הרופא [נשחקדמת ספרו כי שהיה בקי בלשונות ובכתבי היוונים והרומיים, ובקיאיות הגדולה ניכרת לאורך כל ספרו] כתב בסי' שלטי הגיבורים (פ' עט) ש"תכלת נעשית מדם הפורפרא, ובכל זאת כותב (פ' מד) שתכלת "הוא הצמר הצבוע על קצט השמים". מצאנו גם אחד מחכמי גוים (אפיפניוס מסלמיס, בספרו על אבני החושן) שכתב שהספיריטון [היינו אבן הספיר בלשון חז"ל] דומה לפורפרא [ולחבלד כמו שחז"ל דימו את התכלת לספיר (חולין פט, ומשנת ר"א פ' יד)].

²¹ בירושלמי הוגדר 'כרתי', וכן גורסים הרבה מהראשונים (ראה בראשונים שהובאו להלן ותוס' חולין מז: ד"ה אלא ירוקה).

²² בראב"ה המודפס הועתק מכת"י מאוחרים בכמה טעויות, ביניהם שהיה כתוב "בין פורפירין ובין פריפינין" ולא 'פריסינון', וגם לא היה מפורש שבה לתרגם את המונחים, אך בכת"י נמצא הנוסח המדויק.

²³ דבר זה אינו לפנינו בירושלמי, כדוגמת דברים רבים שמביא הראב"ה והראשונים מהירושלמי שאינם לפנינו [גורם הדפסתי יחד עם הירושלמי תחת השם "השמשות הירושלמי, ואעפ"כ הובאו להלכה [כמו ברבה על גר של שבת ושל יו"ט] (ראב"ה ח"ב סי' תשי"ב, ומרכזי שבת ר"ע) והובאו דבריהם להל' בבית יוסף א"ח סי' רס"ה (ה) וכן הדין שהיו שני כפות של הטלית לפניו ושני לאחריו (ראב"ה ח"ב סי' תרפ"ג, הגהות מיימוני הל' ציצית פרק ג' אות כ, והובא בבי"י סי' ח' אות ד' וש"י ע"ש, וגם בביאור הגר"א ציין לדברי הירושלמי האלה), ובימינו נמצאו כמה דפים מכת"י של הירושלמי הכוללים קטעים כגון אלו בתוך נוסח הירושלמי (כגון נוסח עירוב בתשלילן שהביא המרכזי בשם הירושלמי בשם ביצה סי' תרע"ב), ומכוח שלא מדובר בספר אחר שמכונה 'ירושלמי' כי אם בנוסח אחר של התלמוד ירושלמי שהיה מוסכם על הראשונים [ומינין מה שמצאנו במסכת שקלים ירושלמי שיש נוסח מיוחד שהודפס עם הגבול שונה מירושלמי שקלים הרגיל]. ועי' בשו"ת חיים שאל סי' (ח) שבי' "אמנם האימנותיה דרבנן קא סמיכא ותיטיג לן דהם אמרו משם הירושלמי, ונסחתם בתלמודים דווקא היה, וכבר אשכחן כמה מיני דמיוני הראשונים משמיה דגמי ירושלמי וליתנהו בנסחתנו וכו' ", ע"ע שם. יש להעיר שגם בירושלמי שלפנינו [אף שלא התוספת המובאת בראב"ה] על משנה זה נראה בביאור השני ב'כרתי': "מיני דר"א, ויראיתם אותי, כדי שהיה [התכלת] ניכר בין הצבועים" והיינו שני דברים צבועים (פני משה שם, ותוס' הרא"ש ברכות ט: ד"ה בין תכלת) ולכא"ו לאח כיוון הירושלמי שתיגרם את המונחים להבהיר במדובר בדבר צבוע.

גם היעב"ץ נקט שהתכלת והחלזון של או"ה היא התכלת של חז"ל, שבי' (מעפחת ספרי פ"ד) "ובענין צידת חלזון אמרו... מסולמא דצור ועד חיפה, וכדבר הזה ממש כתבו גם סופרי אומות העולם, כותבי ישובי המדינות והנמצא בה לצורך העולם." [בספרי או"ה הקדמונים לא הוזכרה שום בריה אחרת שצובעין בדמה, כי אם חלזון הפורפרא, ולכן אין ספק שעליו מדבר היעב"ץ].

הפורפרא נודע בשם זה עד היום ביוון,²⁴ והוא מצוי על חוף הים הגדול בין צור לחיפה. כיום הוא ידוע בעיקר בשמו המדעי 'מורקס טרונקולוס' [ובעברית: 'ארגמון קהה-קוצים'], וברור מכתבי חכמי או"ה הקדומים, שכתבו על הפורפרא לפרטי פרטים, כי המורקס הוא הפורפרא עליו דברו הקדמונים.²⁵

כמו כן נשאר עד היום בין צור לחיפה שרידים מבתי צביעה מתקופת חז"ל, ולידם ערימות ענקיות של קונכיות ממין המורקס – שבורים בדיוק במקום הפקת הצבע, וכן חרסים עם צבע כחול; ואף נמצאו בדים צבועים בצבע כחול מדם המורקס.²⁶

בגמרא (מנחות מז, ב"מ ס"א) מבואר כי על מנת לזייף את התכלת היו משתמשים בקלא אילן [צבע המופק מצמח שקוראים 'אינדיגו' בלע"ז, ויניל' בערבית (וערך ערך קלא אילן, ונמ"י ב"מ לז. מדפי הרי"ף ד"ה אילן, וכן ב"מ"ה הגאונים מהדו' גינצבורג, כד' ב' עמוד 333)]. הצבע הכחול העשוי מהמורקס דומה ממש לצבע המופק מהקלא אילן והוא מאותו חומר ממש.²⁷

ברמב"ם מבואר שהתכלת היא צבע העומד בפינו, ושאר צבעונים אינם עומדים כמו התכלת (רמב"ם פ"ב מהל' זליות ה"א; והכסף משנה סם הל' ד' לין מקור הרמב"ם מהגמ' במנחות מז: לגבי הבחנת תכלת מקלא אילן, ומנחם שכותב הרמב"ם ד"שאל צבעונים' הוא לקלא אילן, שהוא היה נחשב לנצב חזק בזמן חז"ל, ע"ע ב"ק ג: ויש"ש סס). הפורפרא הוא צבע מיוחד בחוזקו, והוא הצבע היחיד אשר נודע עליו מימי חז"ל שחזק יותר מקלא אילן.

שלטי הגיבורים (פרק עט): "רמש הים הנקר' **פורפרא** והוא החלזון שצובעין בו התכלת".

רבש הים הנקר' פורפרא והוא החלזון שצובעין בו התכלת'

²⁴ בדפוסים הודפס בטעות "פור", אך בכתה"י כתוב "פריסינו".

²⁵ היה לו כ"כ ברור שהפורפרא הוא החלזון עד שעל סמך זה קבע שגוון התכלת הוא 'פורפרי' [סגול] לגבי זמן משיכיר [נעדין לא נדעה האפשרות לצבוע ממנו גם כחול].

²⁶ זיהוה החלזון עם הפורפרא נמצא גם במוסף הערוך (ערך פריפריא **פריפריא**. אמר בנימין בלשון יווני ורומי בגד תכלת'), ובתוספתא ר"א על היראים (מצוה ת"א); וכ"כ בספר לימודי אצילות המיוחס להאריז"ל (דף ל:), ובמעק המלך (זו יד' כי זה נקרא **פורפריא** דמלכא ונקרא בגד תכלת'), וב"כ הגרש"ר הירש (בפירושו עה"ת בגרמנית דברים לו יט).

²⁷ היעב"ץ מוכיח "וזכרו שלא נמצא במקום אחר הדג שצובעין בדמו תכלת כי אם בין שני מקומות הללו וכו' " והיינו שלא הזכירו חכמי האומות שנמצא בכנרת גוים זכרו במפורש שלא חיה במים מתוקים, ובא לאפוקי מפשטות לשון הוזה"ק שמשמע שנמצא בים כנרת (שמות מח: ושמות קמט:). יש לציין שכבר תירצו לקושיא זו הרמ"ק והחיד"א [שאין כוונת הוזה"ק לים כנרת הגשמי אלא לספי' מלכות] ועוד, ותירוציהם מובאים באריכות בספר לולאות תכלת (עמ' 145).

גם האדמו"ר מראדזין נקט שהתכלת של הגוים היא זו של התורה, שבי' (הקדמה למאמר פתיל תכלת) "וכן בימי היוונים והרומים בימים הקדמונים, היה נחשב צמר הצבוע תכלת ליקירות גדול והיו לאות רוממות השרות... ומלאכת הצביעה היה ידוע אז במדינת טוראס ומעת נהרסה המדינה הזאת וכל סיבותיה בחופי ים התיכון ע"י הישמעאלים נשכח מלאכת הצביעה...", ואין כל ספק שמדבר על הפורפרא של היוונים [ומוכח שסי' שהתכלת של או"ה והתכלת של ישראל אחת הן].

²⁸ הוא משמש שם לאכילה אך לא לצביעה [ולכן לא ייתכן שמחמת צבעו הדביקו עליו שם זה].

²⁹ עיין ספר לולאות תכלת (ע' 263), וכן מוסכם אצל כל חוקרי העתיקות ללא חולק, שהמורקס של היום הוא הפורפרא של הקדמונים. אמנם בזמנם ובמקומם של הגדולים הנייל לא היתה אפשרות להכיר את הפורפרא בעצמו.

³⁰ עיין בספר התכלת לר"מ בורשטיין באריכות (עמ' 257 והלאה). גם נמצא עמוד בצפון אפריקה עליו חרוטה תמונת שני חלזונות מסוג המורקס וכן המילה "פורפורוס" שמשמעותה 'מקום [נשיית] הפורפרא', ונמצאו גם אריגים צבועים כחול שהוכחו בבדיקות מעבדה [כאלו שסומכים עליהם כל מערכות הכשרות וכדומה] שהם מהמורקס. גם על הרבה משקלי צור מופיעה צורת הפורפרא באופן ברור. [לאחרונה היה ניתן לראות דברים אלו ביחד במוזיאון בירושלים].

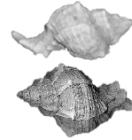
מצוינו שפירש לברר הלכות מארכיאולוגיה, או לכה"פ להביא ממנה סמך, לגבי הכרעת מניין החוטים בצציית ממתין מדבר (ב"ב עד.) סדר הפרשיות בתפלין (פסקי תוס' מנחות צב, סמ"ג עשין כב, והובא בשו"ת מהרי"ל קלו ו' עיקר סמך, ובבי"א או"ח סי' לו), משקל השקל (רמב"ן שמות ל ג, ובחושפה לפי התורה) ועוד.

³¹ המרכיב הגורם לצבע כחול בשניהם נקרא 'אינדיגוטין'; ומכל מקום יש חילוק ביניהם בעמידות הצבע, עיין על כך בחלק השאול.

'ברייתא דחלזון'

בגמ' (מנחות מז, והובא גם במס' לילית א, י) איתא "ת"ר: חלזון זה כ"ט - "

• "גופו דומה לים...". אכן גוון הקונכיה של המורקס^א ירוק ודומה לים^ב [ויש מהם שצבעם כחול ממש].^ג

• "...וברייתו [בתבנית דיוקנו] (רס"י ע"פ סמ"ק), או "צורתו" (גמ"ה) דומה לדג...". לפי מה שנתבאר ש'חלזון' פירושו בעל קונכיה, מוכח שכונות הגמ' לצורת הקונכיה, ואכן קונכית המורקס דומה לדג [בניגוד לחלזונות אחרים].^ד

• "...ועולה אחת לשבעים [במס' ציצית איתא: "שבע"] שנה...". כתב הרדב"ז (ש"ת ס' תפס) "בחלקו של זבולון היה עולה מאליו"ה מן הים אל היבשה והיו מלקטין אותו, ואחר שגלו ישראל לא היה עולה...".^ה

• "...ובדמו צובעין תכלת, לפיכך דמיו יקרים" (וכן במנחות מג: "דומה לחום של זהב", וכ"ר רש"י מגילה ו. ו"מ ס"א); וכן כתבו חכמי יון שבד הצבוע בצבע פורפורה היה יקר מאד.

עוד דברים שמצינו בחלזון התכלת והפורפורה

• הוא טומן עצמו בחול (מדרש לקח טוב ופסיקתא דרשב"א, דברים לג, יח).
• דמו שצובעין בו מפקד פקיד^א (חוס' שנת עה. ד"ה כי היכי וחס' כחונות ה: ד"ה מפקד פקיד מכריחים כן מהגמ' ע"פ שיטתם צענין חבורה).

• היו משתדלים להוציא את דמו קרוב לפציעתו "כי היכי דליציל" ציבעיה" (שנת שס) [וכן צבע הפורפורה מתחיל להתקלקל משעת מיתתו].

• "דמו שחור כדיו" (רמב"ם הל' לילית פ"ב ה"ב) [נאכן בלוטת דם הצביעה נראית כפס שחור על גוף החלזון].

• היו עושים ממנו גוונים הרבה (מדרש, מובא דרבינו חיים פלטיאל עה"ת כראשית מט יג, "שנימים ספון דבר טוב וזהו חלזון, ועושים ממנו כל מיני כדעים...").

• תכלת נקראת גם 'טריון' (מוסף הערוך ערך טריון, ונעטות הדפס כח"ד הערוך עלמו) [צבע הפורפורה היה נקרא טריון על שם צביעתו בצור, שנקרא בלשון העמים טייר-Tyre]; וכמו כן נקראו שניהם יקינטינון, "חור כרפס ותכלת, תרגום עקילס איירינון קרפסינון ויקינטינון" (מדרש אסתר ומוסף הערוך להתפרש בהרבה אופנים, כמו ב"ריאה דמלא לאופתא" (חולין מז:). שפירשהו האמוראים באופנים שונים, ו"ע"ע במס' מדות ד' ו) "וההיכל צר מאחריו ורחב מלפניו, ודומה לארי". אלו שנמצאים מסולמות של צור לחיפה (על פי בדיקה בכמה חופים שם) ולפעמים גם אלו שבמקומות אחרים נראים כך.

• תכלת שימשה הרבה לבגדי מלכים (אסתר ח טו "כלבוש מלכות תכלת..."/, שנת כו. ורס"י שם, רמב"ם שמות כח ז) [וכן כתבו חכמי יון לגבי צבע הפורפורה שהיה מיוחד למלכים ושרים: "ועל ידו היו ניכרים מפשוטי עם"; וכן איתא באסתר רבה ו' י' ופרדרי"א ו') "מלך לובש פורפרין..." ובמדרש תהלים (כב) "שאיך דכתיב להדיט להשתמש בה"; וע"ע במדרש הגדול (במדבר ד ה) "ישכן דרכן של מלכים, פורפירא שלהן תכלת"].

• התכלת נעלמה בסוף תקופת רבנן סבוראי או בתחילת תקופת הגאונים (ענין מנחות מג: "מז ממשי אייתי תכילתא בשני רב אחאי" ובתקופת רבנן סבוראי, ע"י סדר תנאים ואמוראים ח"א, אגרת רס"ג עט, שה"ג לחיד"א אות קמ"ה, וכן דורות הראשונים, רבנן סבוראי פ' כג) ונש"ת הגאונים שערי תשובה ס' קט"ו לר' ער שלום גאון, כתב: "משהיה תכלת ידו ישראלי", וגם בשאלותיו כבר לא הביא הלכות תכלת

למעשה) [והצבע של הפורפורה ג"כ הוגבל על ידי גזירות באותה תקופה, עיין להלן].

• וכפי הנראה נעלמה מחמת גזירות שגזרו עליה מלכי רומי וע"י סנהדרין יב. וכן יהוידע שם, וכן כ' הישועות מלכו ס' ב' "ולפי הנראה נגזר בימי אחרוני האמוראים וזה היה בימי רבינא האחרון שנטפס בשנת רל"ד לאלף החמישי וכו' והיה חשך סכנה בתכלת כמבואר בסנהדרין וכו' /, ומילני גזירה כזו על הפורפורה כדוקסס יוסטיניאנוס^א, ובדוקסס תיאודוסיאנוס וקצלי גזירות של קיסרי רומי; וע"ע רמב"ן שמות כח ז "התכלת גם היום לא ירים אף את ידו ללבוש חוץ ממלך גויים", ורמב"ן כראשית יד א "מלך גויים... רמז למלך רומי" וכו' דילקו"ש שס).

יוצא לנו מכל הנ"ל:

שבבדי להניח שהמורקס אינו חלזון התכלת, נצטרך לומר: שבזמן חז"ל היו שני מיני חלזונות מצויים בין סולמא דצור וחיפה אשר שניהם שימשו להכנת צבע בגוון התכלת, שהיו גם צבעים יקרים, וחזקים, ודומים ממש לקלא אילן, ואף שניהם נקראו פורפורה, וגם שניהם היו מפורסמים (ב"ר פ' א) –

ואף על פי כן, אין זכר לחלזון הפסולי בדברי חז"ל, וגם לא הזהירו שלא להשתמש בו לתכלת [כמו שהזכירו קלא אילן], וכן שלא להחליפם בטעות, על אף שהיו דומים כל כך; וגם נעלמה התכלת המוזכרת בחז"ל מחכמי או"ה, אעפ"י שהיתה בשימוש נפוץ לצביעת בגדים (כדמוכח דעיונין לז: "המואל תכלת בשוק לשונות פסולין... אדעתא לגלומא כדעניה").

ומלבד שכלל לא מסתבר לומר כן, קשה ביותר איך אמרו חז"ל בסתמא (והוספתא מנחות פ"ט ה"ו) "תכלת אין כשרה אלא מן החלזון, שלא מן חלזון פסולה" שמשמע שכל שבא מחלזון, כשר לתכלת [בניגוד לשאר החומרים שם בתוספתא, כגון אילים ומלח לקרבנות, תולעת שני ושש ועוד, שדקדקו בהם מאוד] (וכ"כ רמב"ם מנחות מג. שאין עוד כצע כחול מלבד מתכלת וקלא אילן, שרז אחאי לומר בתיומה "הא לא תכלתא ולא קלא אילן?")

דברי הראב"ה בכת"י (נכרות ס' כה): מאימתי קורין את שמע בשחר', משיכיר בין תכלת ללבן; ר' אליעזר או' בין תכלת לכרתן. וקבלתי שמין צמר יש הנקרא 'כרתן', ודומה לתכלת. וכן עיקר, דגר' בירושלמי: בין תכלת לכרתן – בין פורפירון ובין פריסיון. והוא מעיל שקורי' פורפרא.

ואימתי קורין את שמע בשחר' ושיכיר בין תכלת ללבן ר' אליעזר או' בין תכלת לכרתן וקבלתי שמין צמר יש הנקרא כרתן ודומה לתכלת וכן עיקר דגר' בירושלמי בין תכלת לכרתן – בין פורפירון ובין פריסיון. והוא מעיל שקורי' פורפרא ר' יהושע או' עד ג' שעות

^א הרדב"ז מוכיח בהמשך שלא יתכן שהיה החלזון נמצא א' לע' שנה בלבד, וכאשר אינו עולה א"א להשיגו: "והשאיר נבזראדן בארץ מדלת הים לכורמים וליוגבים, ואמרו רז"ל אלו צדי חלזון, משמע שהיו צריכין לצודו".

^ב יש להוסיף שמה שלא ראינו שעולה א' לע' שנה בעינינו לא קשה כלל, שהרי לא ראינו אינו ראינו, ואם נסמך על "לא ראינו" הרי לא ראינו שום חלזון שעולה אחת לשבעים שנה, וכל מה שנפרש על החלזון האמיתי נובל לומר גם על המורקס.

^ג במס' ציצית הגירסא "ואינו עולה אלא לשבע שנים, לפיכך דמיו ביוקר" (וכן משמע ברש"י מנחות שם), אך הכוונה שווה, שאם היה עולה תמיד לא היו דמיו יקרים מ"מ.

^ד "מופקד ועומד שם כנתון בכל"י" (רש"י שבת קלג:).

^ה כ"ה לפנינו, וכן גרסו רש"י וראב"ה (שבת ס"י קצד), וי"ג דליציל רנ"ט גאון ס' תפא, הערוך, ה"ח, והרמב"ן.

^ו תופעה זו נבדקה, ונמצא כי צבע שהוצא מהחלזון חצי שעה אחר פציעתו זמן מיתתו קשה לקבוע בדיוק) כבר אינו צלול כמו צבע שהוציא מהחלזון מיד עם פציעתו.

^ז בנו"כ הרמב"ם לא נמצא שום מקור לזה שדמו שחור כדיו; וכ' האדמו"ר מראדזין זצ"ל שכפיה"ה היה לפני הרמב"ם מדרש שאינו לפנינו שהיה כתוב בו כן (ומה שנמצא במדרש הגדול אינו אלא הנתק מדברי הרמב"ם, ונכתב אחריו). ועיין בצנפת פננת שהציע מקור הרמב"ם מהירושלמי (פ"ב נדה ה"ז), דדס דגים שחור. ויש שמצאו מקור להרמב"ם בדברי חכמי היוונים שכתבו גם הם שבלוטת הצבע של הפורפורה היא שחורה.

^ח אך הדם שבו שקוף, ואחרי הוצאתו וחשיפתו לאויר משתנה לסגול.

^ט זה הלשון שם (נ"יפ תרגומו של ר' אליהו טבגר בקובץ והיה לכם לציצית תשע"א) "לא תהיה שליטה לאדם פרטי בצביעה ובהפצה של הפורפורה, זו הנקראת בלטה, אוקסיבלטה, היאקוניתה (נחול), לא במשי ולא בצמר. אם בכל זאת מישהו מכר גזית מורקס הנ"ל, עליו לדעת שהוא יאבד את סחורתו ואת ראשו". יקינטינון' הוא תכלת, ע"י לעיל בדברי המדרש אסתר ועוד.

^י אך ייתכן שבפרשת תצוה הרמב"ן התכוון רק למלך חשוב, ולא דווקא למלך רומי.

^כ כן תיקנו [במקום יזהר] במהד' עוז והדר ע"פ כל דפו"י וכתה"י, וכ"ה בר' נסים גאון (שבת עד:).

^ל ע"י בשר"ת חכם צבי (סי' נ) שכתב "בשלמא לומר על דבר שאינו דומה 'דומה' דרך הוא אף דלא דמי כל כך. "וכי" המשכני" (סי' קנז) "וידוע שלשון 'דומה' הוא שאינו לגמרי, רק דמיון קצת, כדאיתא בסוכה (נב). דומה לאחרת...". וכן מצינו הלשון "דומה" בדבר שיכול להתפרש בהרבה אופנים, כמו ב"ריאה דמלא לאופתא" (חולין מז:). שפירשהו האמוראים באופנים שונים, ו"ע"ע במס' מדות ד' ו) "וההיכל צר מאחריו ורחב מלפניו, ודומה לארי". אלו שנמצאים מסולמות של צור לחיפה (על פי בדיקה בכמה חופים שם) ולפעמים גם אלו שבמקומות אחרים נראים כך.

^מ במדרש תהלים (פ' א) איתא "א"ו... דומה לעשבים ועשבים דומים לאילנות ואילנות לרקיע" ומוכח שאפילו ירוק נקרא דומה לים [וכפי שיווכח כל הוראה את הים מקרוב שאינו כחול טהור].

^נ בדרך כלל הקונכיה מכוסה בשכבה דקה של ירוקת הדומה לקרקעית הים, ולא נראה גוון עצם הקונכיה [הניכר רק כאשר הקונכיה מתייבשת] כי אם במקצת.

^ס יש שרצו לפרש ש'דומה לים' ר"ל דומה לקרקעית הים [בניגוד לשאר החלזונות באזור ההוא שכמעט ואין עליהם ירוקת שגורמת דמיון זה], וכפי שבי' הרמב"ן (בראשית א' א) "שקרקע המקוה נקרא ים, כדכתיב 'כמים לים מכסים' (ישעיהו יט ט, ורד"ק שם) וכן 'ואת הים הוריד מעל הבקרי' (ביום) שעשה שלמה, מלכים ב טז יז".

^ע ע"י בפ"י דונש בן תמים לספר יצירה (פ"ו מ"ב) שבי' על 'תלי' (המושג' במולות (ב"י יו"ד קמא ג) שצורתו ואין עליהם ירוקת שגורמת דמיון זה), "ומה שביניהם יקרא תנין והוא דומה אל דג, דק הראש, והזנב דק, וגדול הבטן".

^פ כוונת הרדב"ז באמרו "עולה מאליו" הוא לזה שעולה א' לע' שנה (ע"פ החיד"א בפתח עינים על הגמ' שם, וספר זכר יוד כרך ב עמ' תתח).

תשובות לשאלות נפוצות על זיהוי התכלת, ועל החזרת התכלת בכלל

[הערה לקורא – העלון וההערות נכתבו בדקדוק רב, וכוללות בהם תשובות לשאלות רבות שלא התייחסנו אליהן ישירות במדור זה]

שאלות על אפשרות החזרת התכלת

♦ במדרש (מלך רב) ותנחומא (סוף פ' שלח"ה) איתא "ועכשיו אין לנו אלא לבן שהתכלת נגנז", ואם כן איך נוכל להחזירה?
ת: רש"י (פסחים סג:) פ"י את המילה נגנז: "נשתכח" וכ"פ העץ יוסף (מהדורת זכר חנוך) על המדרש רבה שם, וגם הרדב"ז (ס' תרפס) ס"ל שנשתכח באופן טבעי "כי אינם צריכים לו כי צבע הדומה לתכלת מצוי הרבה", ואם כן אין הכרח שא"א להחזירו; וכבר הוכחנו לעיל מדברי רבותינו שאפשר שתחזור מצות התכלת.

♦ איתא בספרי (וחלף הנכנה שם): "כי שפע ימים יינקו... אמר ר' יוסי פעם אחת הייתי מהלך מכזיב לצור ומצאתי זקן אחד ושאלתי בשלום. אמרתי לו פרנסתך במה הוא, אמר לי מחלזון. אמרתי לו - ומי מצוי? אמר לי - השמים! מקום יש בים שמוטל בין הרים וסממיות¹⁰ מכישות אותו ומת ונימק במקומו. אמרתי - השמים! ניכר הוא שגנוז לצדיקים לעולם הבא." משמע שנגנזה התכלת בדוקא וא"א למצוא אותה (וכבר בזמן התנאים).
ת: בוודאי אין כוונת הספרי להיעלמות התכלת, שהרי התכלת היתה מצויה אף אחרי ימי ר' יוסי, כמבואר בגמרא (לזוגמא דמס' מנחות ר"פ התכלת; וע"פ מנ: "האי תכלתא היכי נציעתו לה") שצבעו ולבשו תכלת עד סוף תקופת האמוראים, וכבר פירשו הספרי בכמה פנים.¹¹ ומיניה וביה מוכח שלא מדובר בגניזת התכלת בכלל, מדלא אמר ר' יוסי שנגנז עד שהזכיר הזקן שהחלזונות נמצאים במקום מיוחד (וכן דייק האדמו"ר מאלזין ז"ל כמאמר שפוני טמוני חול).

♦ האריז"ל (שער הכוונות ענין לילית דרוז, ה' ע"א, פ"ח שער האליזת פ"ה) תלה את העדר התכלת בחורבן ביהמ"ק.
ת: בגמרא (מנחות ר"פ פקק התכלת, חולין לה:) מבואר שהאמוראים צבעו ולבשו תכלת כחמש מאות שנה אחר החורבן, ובהכרח שיתכן שתהיה התכלת נמצאת ונהיה מחוייבים בלבישתו גם בזמן שאין בית המקדש קיים (וכונת האריז"ל היא לבאר טעם היעדרה; וכמבואר בשו"ת וישב הים להגר"י הלל שליט"א (ס' כ) שכן דרך האריז"ל לבאר נוהג שבעולם ע"פ הסוד, "ורק אם אומר

¹⁰ יש לציין שמדרש תנחומא (וכן החלק השני של מדרש במדבר רבה, שאינו אלא נוסח אחר של התנחומא) נערך אחרי תקופת האמוראים, ויש בו הוספות רבות מתקופות מאוחרות (ראה לדוגמא בפרשת מצורע ח' שמביא את ר' שרירא גאון ובפרשת האזינו ז' שמביא מר' משה הדרשן), כמש"כ החיד"א (מראית העין, מנחות מ"ג) "מוכח דס' תנחומא יש בו תערובת מס' אחרים... בתנחומא שבידנו יש תוספת ותערובות, וכמו דב' בראשית הועתק מהשאליות ע"ש. ואם כן אין לדקדק על הראשונים ז"ל מהתנחומא שבידנו." ואכן פסקא זו שהתכלת נגנז היא תוספת תוך דברי הספרי (דברים רל"ד) ואינו באמת מדברי התנאים (ולכן לא נמצא הם במדרשים מאוחרים אלו).

¹¹ יש שהציעו שזה רמז לחילוי רומי, ע"פ מדרש משלי (פרשה ט) "שקמית בידים תתפש. אמר ר' ירמיה דא היא אדום אומתא רשיעתא..." (ולפ"ז הוא רמז לזירת מלכות רומי על התכלת). בלקח טוב (דברים לו ט) הגירסא "וסממיות מקיפות אותו, ואין לך אדם שהולך לשם שאין סממיות מכישות אותו וכו'" ויש גורסים כי גם בספרי (ראה מדרה"ג דברים לו ט).

¹² הספרי דבי רב (על הספרי שם) פירש שר' יוסי תמה "היכי היה מתפרנס מחלזון, דמשמע דהוה שכיח ליה [כל כך] לצוד כמה זימני". ופי' עוד, ששם מדובר בחלזונות מובחרים שרק "גזנים" שם לצדיקים לעתיד לבא". מכל מקום ניכר שאין כוונת המדרש אלא להדגיש המטמון הגנוז לצדיקים, ולבאר הכתוב "כי שפע ימים יינקו" שעליו קא' הספרי, ע"ש, ובעין משכ"ש הספרי "ישכל ספינות שאובדות בים הגדול... מקיאים לימה של יפו ייג' יחיפה" שגנוז לצדיקים לעתיד לבא".

¹³ כפי"נ מקורו מהקדמת האדמו"ר מראדזין לספרו עין התכלת (שהופק ככר בחיי הבית הלוי), שהעתיק מאגרת מאחד שכתב לו כן בפקודת הבית הלוי. וז"ל שם "ומהם הגאבדיק בריסק דליטא ש'י מסר כל טענו ונימוקו בדבר מיאוונו במצות התכלת לאחד ממיועדינו שיכתוב ויאמר לנו משמו בה"ל, כמע"ל לא ביאר בדבריו מה זאת מצא אחר שנשכח, אם ממצאת הדג או הוצאת צבעו, ורק אחרי אשר כמע"ל יברר זאת היינו היה בזה דבר נשכח

שו"ת רדב"ז ח"א סי' תרפה

שאלת עלה דגרסינן בשבת שכן צדי חלזון היו קושרין ומתירין הרשתות לצוד אותו, ושאלת מהיכן היה להם חלזון שיוכלו לצודו והלא לא היה נמצא אלא בחלקו של זבולון וכי אפשר היה לבוא לארץ ישראל לצודו.

תשובה: אין זו צריכה לפנים שהרי החלזון מצוי הוא בים ובחלקו של זבולון היה עולה מאליו מהים אל היבשה והיו מלקטין אותו, ואחר שגלו ישראל לא היה עולה והשאר נבזרזאדן בארץ מדלת העם לכורמים וליוגבים וארז"ל אלו צדי חלזון משמע שהיו צריכין לצודו. וכן במעשה המשכן היו סמוכים לים הקדמוני ים סוף שהרי אין בין ים סוף להר סיני אלא דבר מועט והיו הולכים לים סוף וצדין אותו שהיה נמצא שם והיינו שלא הוצרכו לומר בחלזון כאשר אמרו בתחש לפי שהיה מצוי, ואפשר שעד היום הוא מצוי אלא שאין מכירין אותו או שאין יודעין לצודו, גם כי אינם צריכים לו שצבע הדומה לתכלת מצוי הרבה דהיינו איסטס הנקרא בערבי ניל וצובעין אותו באופן אומנות שאינו עובר אפילו על ידי גיהוך.

הטענה הנ"ל.

להדיא בדרך הוראה שכן צריך לנהוג, אז ודאי נכון וטוב לחוש ולזהר לקיים דבריו עיי"ש; ועי' בדברי האדמו"ר מסאטמאר זצ"ל בשו"ת דברי יואל (ס' מד ג), שמבואר שם שהתכלת יכולה לחזור לפני הגאולה.

♦ כתב האור החיים (נמנדר טו, לה, וכ"כ האלשיך סס; וי"ש שצטעות יחסו דק"ז זה להגר"א ז"ל) שלא נאמר 'לדורות' על התכלת "לאמר שהלכן לדורותם אבל תכלת בשאינו נבמצא אין חיוב בו", וא"כ מוכח שהתכלת תעלם.

ת: אכן התכלת נעלמה, וכבר עברו דורות רבים שלא היתה התכלת מצויה (נאמאידך, מפורש באוה"ח שכאשר מצויה התכלת – יש חיוב להטילה).

♦ בשו"ת קובץ תשובות (למנן הגר"ש אלישיב ז"ל, ח"א ז) כתב "והנה טענת הבית הלוי"ח נגד התכלת של הרבי מראדזין זצ"ל הוא שאם הדג היה במציאות וגם הוצאת צבעו היה ידוע בכל זמן מהזמנים מעת שנפסקה התכלת מישראל ועם כל זה לא לבשוהו אבותינו, הרי הוא כאילו יש לנו בקבלה ומסורת מאבותינו כי זה הדג וצבעו אינו החלזון והתכלת, אף שיש בו כל הסימנים שסימנו בו הנ"ל".

ת: טענה זו אינה נוגעת לתכלת הפורפורה, שהרי במשך מאות שנים ייחדה אותה מלכות רומי לבגדי מלכות וגזרה עליה, ועי"ז נשתכחה מלאכת הצביעה ומציאות החלזון. מ"ט וכמו שהעלה שם מרן הגר"ש זצ"ל בעצמו (אחרי שהביא את דברי הבית הלוי) "ואנא לא ידענא מה עם ההמצאה אשר המציאו חוקרי זמנינו אם גם עלי' חל

♦ בגמרא בבא מציעא (סא:) איתא: "אני הוא שעתיד ליפרע... ממי שתולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת הוא", וא"כ נראה שיש איסור בהטלת תכלת פסולה.

ת: בתוס' שם מבואר שעיקר האיסור הוא משום שמבטל מצות תכלת, משא"כ בנידון דידן שממ"נ אין כאן ביטול מצות תכלת (וכ"כ הרי"ז) כקונטרס הרלוות דב"ט שם, שזמן קצין תכלת מותר להטיל קלא אילן, וכ"פ הבית יוסף ס' ט ד"ה וכתב הרמז"ס, וכן הוכיח האלכ"ה ס' ט' המ"ל ל"ז; והרא"ש שם (ס' ה) כתב שמדובר

והוא נמצא, אז נהיה מחוייבים לשמוע אליו וללבשו, אכן אם נאמר כי הדג היה במציאות וגם הוצאת צבעו היה ידוע בכל זמן מהזמנים שעברו עלינו מעת שפסקה התכלת מישראל, ועי"ז לא לבשוהו אבותינו ואבות אבותינו, הרי הוא כאילו יש לנו בקבלה ומסורה מאבותינו כי זה הדג וצבעו אינו החלזון והתכלת אף שהוא בכל הסימנים שסמנו בו חז"ל, כי אפילו נרבה כחול ראיות לא יועילו נגד הקבלה והמסורה, ורק אחרי אשר יברר לנו כי דג זה או מלאכת צבעו נפסק ונשכח מציאתו או ידיעתו בשום זמן מהזמנים ונפסקה בזה הקבלה אז יהיה לנו דברי ההלכה לראיה, עכ"ד שיחיה" עכ"ל האדמו"ר מראדזין זצ"ל שם. ובשם מהר"ל דיסקין זצ"ל הובאה טענה דומה "הלא כמה גדולים מהראשונים אשר היו קרובים לזה המקום אשר נמצא זה הדג ובדאי ידעו מזה הדג וכולם כתבו והאדינא ליכא תכלת" (נפסח לס' משכנת לאביר יעקב, רשימות מדברי מהר"ל דיסקין על התכלת, מכת"י בן המנחם). וכע"ז מובא גם בשם החזו"א (מעשה איש, ע' קלב) "דג הדיו הלא היה בכל הזמנים".

טענת הבית הלוי מפורסמת באופן אחר, שרק ע"י מסורת ניתן לברר כל מציאות בתורה, ולכן לא ניתן להחזיר התכלת. ועי' לעיל שדעת המהר"ל ועוד מגדולי האחרונים שניתן להחזיר התכלת על ידי סימנים וראיות. (ויש להעיר על מסורת זו ממה שמסר הגר"מ שטרנבוך שליט"א: "פעם אחת שכנסתי למרן הגר"י זצ"ל ראיתי יושב יחד עם בנו הגדול הגר"י זצ"ל, ולומד עמו את קונטרס התכלת של האדמו"ר מראדזין, מפני שחשש שמא הוא מבטל המצווה, ועל כן יש לברר היטב הסוגיא, לראות אם אכן נמצא התכלת בימינו" (מוכח שלא נקט שבהעדר מסורת בלתי ניתן לחדש את המצווה).

¹⁰ נקודה זו אכן קשה על שיטת האדמו"ר מראדזין זצ"ל, בגלל שהדיון היה מפורסם בכל הדורות, שמימות התלמוד ועד ימינו שימש בלי הפסק לצורך דיו לכתביה (נמוה שמו: "דיונו" או "סיניט-פישי"), ואעפ"כ מעולם לא אמרו שהדיון הוא החלזון (ואולם מ"מ אפלי"ה שדרך צביעתו נשתכחה).

¹¹ ע"י מהר"ם, מהרשי"א, מהר"ם שיי"ח, חת"ס, ושאר מפי' שם שביארו כן.

שאלות על זיהוי החלזון

♦ הרמב"ם (הל' צליט פ"ב ה"ז) כתב שהחלזון הוא דג, ואיך ניתן לומר כן על חלזון הפורפורה?
ת: איתא בפירוש הגר"א למשניות (כלים י א) "שכל שפנים מין דג הוא, כל דמות שיהיה לו"י וכן מבואר בראב"ע (שמות ז כז, ט"ז) "אל-תמסח" [תנין - crocodile] הוא מין דג, וגם החוות יאיר כותב על הפורפורה "...דג שנקרא הדג פורפורה".

♦ אם צבע הפורפורה שוה בהרכבו הכימי לקלא אילן, כיצד תבחין ביניהם בדיקת הגמי' במנחות (מז:)?
ת: עמידות הצבע אינה תלויה בחומר הצובע בלבד נדחינו (הגוון עצמו) אלא גם בחומרי לוואי, וקלא אילן אינו נקלט כמו הפורפורה בגלל שקיימים ביניהם הבדלים בחומרי הלוואי, שכפי הנראה משפיעים על תהליך הצביעה.¹¹

♦ משמע בתוס' (מנחות מז:), שלדעת רש"י אם הצבע מורכב מדם חלזון עם סממנים הוא פסול, ולצביעת התכלת של המורקס משתמשים בסממנים.

ת: הסממנים ששמים ביורה מאפשרים את קליטת הצבע בלבד, אולם הם עצמם כלל אינם נקלטים בצמר [ולכן כשר לכו"ע, שמתקיים גם דברי הרמב"ם שהשתמשו בסממנים וגם שיטת רש"י הנ"ל].

♦ בגמ' שבת (עה.) מבואר שהצד חלזון בשבת חייב, ואיך זה ייתכן במורקס [או בכל חלזון אחר] שזו לאט [ולכא' יהיה כניצוד ועומד]?
ת: ברבינו ירוחם (נתיב יז חלק י, פ:)

מפורש שיש חיוב צידה על תולעים, וז"ל "ושאר שרצים כגון תולעת וחלזונות" ועקריבם, הצדן לצורך חיוב, וכן מוכח מרש"י (הגיגה יא, ויקרא יא ל, שפי' חומט: למל"א-שנזל, וחומט הוא משמנה שלם שמוכר כמנה שיש בהם לילה), וכן פסק מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל (אורחות שבת פ"ד הע' כא ושלמי ניסן קונטרס האל ז ג), וכן מבואר מדברי מרן הגר"ש זצ"ל (שולחן שלמה סי' שטז אות ד הע' ז) שאם צריך תחבולות לצודו הוי בכלל "הבא מצודה ונצודנו" ואינו כניצוד ועומד, וכן פסק מרן הגר"ר נסים קרליץ זצ"ל (תורת המלאכות ח"ה סוף עמ' קנו) וכן מבואר בארוכה בס' הלכות שבת בשבת (לילה אות ד) וס' דעה' 2 שם מרן הגר"ש זצ"ל.

עושה ובלבד שיעשה כל הסימן וטעמא דמילתא משום דמתחלה על הספק הן נעשין ואם איתנה להאי ליתנה להאי ואפשר שאותן שיעשה הוא עיקר. "וכדבריו כתב הרא"ש (פי"ד סי' י).

¹¹ כמו ממס' ר"ה (לד: "שתי עיירות באחת תוקעין ובאחת מברכין הולכין למקום שתוקעין, פשיטא הא דאורייתא [תקיעות] והא דרבנן [ברכות]? לא צריכא דאף על גב דהא ודאי והא ספק", ומבואר שאף צד ספק שתוקעין בעיר מחייב שילך לשם על אף שזה בא על חשבון ביטול מצוה דרבנן בוודאי.

¹² לא פשוט כלל שדוקא מה שמוגדר כיד' בימינו נקרא 'דג' אצל חז"ל, ועד לפני כמאתיים שנה גם חלזונות הים היו נקראים 'דגים' [וכן הוא עד היום באנגלית ובעוד הרבה שפות]. ולפי"ז נתיישב איך כתב הרמב"ם שהוא דג והגמ' קאמר רק שדומה לדג, דכל דבר לעינו, שהוא חי במים, וגם נתייך דומה לסתם דג הצולל במים. והרמב"ם עצמו כתב (פיהמ"ש כלים יב א) שיש לחלזון צדף, וע"כ שאין כוונתו שהוא דג רגיל כפשוטו.

¹³ "למרות שאין שום הבדל בין הצבענים עצמם, יש הבדל בין חומרי הלוואי שבכל אחד מהם... התוצאות [נעמידות הצבע] תלויות, לא רק בחומר שמשמשים בו, אלא גם בדרך שעושים את הצביעה" (ר' אליהו טברג שליט"א ע"פ מה ששמע מכימאי מומחה לצביעות, אור ישראל גליון ע, ע' קלה).

¹⁴ וכבר נעשו ההבחנות של הגמ' ע"י כותבי עלון זה, והצליחו להוריד צבע קלא אילן [עתיק] ולא ירד בהבחנה זו צבע המורקס; ומה שעדיין לא הצליחו להוריד קלא אילן שעושים כיום, הוא מפני שנעשה בשיטה מלאכותית.

¹⁵ יש לציין שרוב שמואל בר חפני גאון (בהל' ציצית, נדפס כנסת לספר כליל תכלת לר' אליהו טברג, והוא מקור לכמה הלכות של הרמב"ם בהל' ציצית) כתב בפירושו "ובא לנו הידיעה שהיו צובעים בדם חלזון של ים ששמה חילזון, בתערובת דבר אחר".

¹⁶ ככה"נ גרס כן ברש"י (שבת קז, ד"ה ושאר שקצים שבמקום "נחשים" גרס "חלזונות"), וכן העתיק הרע"ב (שבת יז א), וכ"ה ברש"י בכת"י (ע"י בןדקדוקי סופרים לרש"י מס' שבת לר' משה יהודה הכהן בלוי), ויהיה מוכח מזה שחלזון זו לאט בדמיון לתולעת, ועכ"כ יש בו צידה.

באונאת לוקח, כשמוכר תכלת פסולה בתורת תכלת; והר"י מלוניל (ס' פירש שהאיסור הוא רק במי שמראה עצמו צדיק במה שאין בו [וכ"כ דרך משה ס"פ טלה].

♦ איתא בשו"ע (סי' ט ה) "יש אומרים שצריך לעשות הציצית מצבע הטלית והמדקדקים נוהגים כן" ואם אין זו התכלת יש בזה גרעון שאינו לבן כמו הטלית.

ת: כתבו הפוסקים שדין זה אינו שייך לחוטים שבאים במקום התכלת (ועונת הדוס הקדמון ח"ג ע' 217, ש"ת מהר"י צונט סי' עג, יס של שלמה יצחק פ"א סי' ג, ארזות החיים ומגן גבורים על ש"ע ס' חז"ל סי' ג אות כה, וכן משמע במ"צ סי' ט סעי"ק יד), וזאת מלבד מה שמבואר ברמ"א (ס' שלא נהגו כן [וע"ע בשו"ת ישועות מלכו סי' א וז' שכי' שלא שייך שום איסור בהטלת ספק תכלת].

♦ אם אין זו התכלת הכשרה, הלא ייתכן שעובר בהטלתו על בל תוסיף?

ת: בגמ' (מנחות מ.) איתא לגבי תולה קלא אילן במקום תכלת¹⁷ - "לא יהא אלא לבן", ודקדוק הראשונים מזה שאינו עובר על כך בשום איסור¹⁸ (תוס' שם לה. רש"י לה. התכלת, ר"ש הל' צליט סי' ו, סמ"ג עשה כו, וכן הוכיח בישועות מלכו הג"ל, וכן מוכח מכך שדימי האדמו"ר מראדזין זצ"ל לא העלה אחד מגדולי הדור חשק זה, ועיין במסגרת על דברי גדולי הדורות, שם מובא שם החזו"א שמוכר ללבוש תכלת אף מספק).

♦ יש שטוענים שאין אומרים ספיקא דאורייתא לחומרא כאשר יש ספק האם יש לפנינו מעשה מצוה

ואף לאחר שמחמיר עדיין עומד בספק חיוב [כגון מי שיש לפניו תפילין שכשרים מספק בלבד, או צבע שהוא ספק תכלת; וסד"א לחומרא רק במקום שכאשר יחמיר על צד הספק יקיים את המצוה בוודאי, כגון בספק קרא קרי"ש או טומטום בתקיעת שופר].¹⁹

ת: הראשונים לא נקטו חידוש זה, ואף הפוסקים לא פסקו כן (ראה דהערה לעיל, וכן חז"ל סי' ל"ז נ' ועוד לגבי תפילין שספק נשים שיש להגיסם במקום שאין להחריש, ובלתינו ספק מורכב שנקטו הפוסקים שיש לטלו במקום שאין כשר בוודאי, ראה מ"צ סי' תרמ"ח סי' סה וזיאה"ל ס' ד"ה שזומה, וכן נעו מקומות רבים), והאדמו"ר מראדזין זצ"ל הוכיח בכמה ראיות²⁰ שגם בכגון זה סד"א לחומרא, ואף נכתב על זה ספר שלם להוכיח שגם באופן זה ספיקא דאורייתא לחומרא (ס' משמרת מלוא, לאחד מתלמידי הגר"ש סקופ זצ"ל).

¹⁰ מבואר שם שעושה כן בטעות ושכיוון לשם מצות תכלת.

¹¹ ואם היה בזה איסור לאו, היינו צריכים לגזור משום כך גם בבגד צמר כמו בבגד פשתן [שנאמר טיטל קלא אילן]. ובאמת לא מצינו ששייך בל תוסיף א"כ שינה מצורת קיום המצוה [וכאן הרי מותר לעשות חוטים צבועים]; וגם צריך הוספה שנעשית כעין קיום המצוה [ע"י תוס' סוכה לא: ד"ה הואיל, שביארו החת"ר של אגד לולב שלא במינו משום שאין האגד כדור גדילתו ואינה הוספה כעין המצוה, וכ' הריטב"א (סוכה לא:) שכדי לעבור על ב"ת בבחן המברך ברכה רביעית צריך לעשות פריסת כפים כעין מצוות, והובאו דבריו בב"ה"ל (סי' קכ"א סעי' כז ד"ה ואם) וכן נמי דעת האגודה, כמבואר בחי' אדם כלל קמ"ח אות ב' בשמחת אדם; וכאן אין קיום מיוחד בצבע החוטים בחוטי לבן, ולכן לא יהיה בל תוסיף אם הוסיף בהם צבע כלשהו].

¹² יש שבטעות יחסו סברא זו לבית הלוי [כאילו טען כן נגד האדמו"ר מראדזין], אך בספר עין תכלת הביא האדמו"ר מראדזין זצ"ל טענה זו [עמי' שלג במהדו"ח, בשם "אחד המפורסם לגדול... שמענו שהוא עוסק בספרי הקבלה כנהוג"], ואחרי שדחה אותה הוסיף שאפילו אם היה ההלכה כן הרי לדעת הבית הלוי (בשו"ת א"מ) כאשר נמצא התכלת ונמנע להטילו עובר בכל תורה, ולכן לכו"ע יש כאן סד"א לחומרא מצד ספק ל"ת [ומדבריו ניכר שהחכם שטען כן לא היה הבית הלוי], וגם ראש ישיבת בריסק הגר"א הלוי סולוביצקי שליט"א העיד שלא שמע כן בשמו [ע"י בקובץ חצי גבורים ג' עמ' עב].

¹³ וע"ע ברמ"א (אוי"ח קצ"ד ז) שכתב כע"י ז' על הגמ"א (שם סעי' ג) שפסק שמי שיכול לצאת ברהמ"ז רק מספק [שיועד רק אחד מהברכות, וספק אם מעכבות זא"ז] לא יחמיר, משום ספק ברכות לקולא, הגם שבספק בירך ברהמ"ז אומרים סד"א לחומרא, וביאר הפמ"ג: "ואנשי דספק תורה לחומרא, לא שייך כאן, בשלמה אכל וא"י אם בירך חומר ומברך... דמתקן ודאי, משא"כ כאן דספק הוא, שמא מעכבות". אך חשוב לציין שכל הפוסקים נחלקו על הגמ"א [נמו הגר"ז, מחת"ש, גדול מרובה, בגדי ישע, משנה ברורה, ערה"ש], וגם הפרי מגדים עצמו לא נקט כן במקומות רבים [ע"י פתיחה כוללת להפרי"מ ח"ד אות יז, וכן ע"י אשל אברהם תקצ"ה, וע"י או"ח ל"ט מ"ז ו' ועוד].

¹⁴ הר"ן (על הרי"ף ר"ה יא ע"ה) כתב: "ידאמרינן דתקיעות מעכבות זו את זו הני מילי דתשרית לומר שאם אינו יכול לעשות כל הסימן אינו עושה מקצתו וכן תשרית וכן תר"ת אבל תשרית תשרית ותר"ת אין מעכבות זה את זה ואם ידע לעשות אחד מהם או שנים

שאלות על גוון התכלת

♦ כיצד נדע את הגוון ואת החוזק המדויקים של התכלת?
ת: כיוון שידוע לנו שקלא אילן הוא אינדיגו, אפשר לדעת הגוון³⁶; ולגבי החוזק, כתב הרדב"ז (אלף תכא, עיי"ש **שמוכח** **כן מהרמב"ם**) "שיש גוון תכלת שהוא שחור [כזה] הרבה, ויש שאינו שחור כל כך" [ומוכח מדבריו שאין בהירות מסוימת שמעכבת בתכלת, וכן מוכח מחי המיוחסים להרשב"א בסוגיית מראה שני (מנחות מז); וכ"כ בספר מעשי למלך על הרמב"ם (פ"ח מהל' כלי המקדש הי"ג)].

♦ כתב הרמב"ם בפירוש המשניות (מנחות פ"ד מ"א) "ואינו נמצא בידינו היום לפי שאין אנו יודעים לצובעו, שאין כל מין תכלת בצמר נקרא תכלת אלא תכלת ידועה שאי אפשר לעשותה היום" ומשמע מדבריו שרק גוון מסוים כשר לתכלת.

ת: כוונת הרמב"ם שאין כל דבר כחול כשר לתכלת, כי אם צבע תכלת שנעשה מחלזון דוקא, וכן עולה מהתרגום החדש לפיהמ"ש (ואלף המאור); ומה שכתב "שאין אנו יודעים לצובעו", ר"ל משום שאין אנו יודעים מהו החלזון בכדי לצבוע ממנו [וכסיום דבריו: "שא"א לעשותה היום", שלא ייתכן לומר זאת אם כוונתו שהגוון המדויק לא ידוע] [וכן הביא הגרי"מ טוקלינסקי בספר עיר הקדש והמקדש ח"ה פ"ה ממכתב של הגרי"א הלוי הלאו שצדק הרמב"ם במקורו הערבי (זכתי"ק), וכן מוכח מדברי הרדב"ז הג"ל שמדייק בדברי הרמב"ם עלמו שאין גוון מדויק מעכב].

♦ ברש"י (נ"ה"ת שמות כה ד, במדבר טו לח; וכ"כ נרד"י נרכות ט: ד"ה תכלת) איתא שהתכלת צבעה ירוק.

ת: רש"י עצמו כתב (במדבר טו מ"א) "צבע התכלת דומה לרקיע המשחיר לעת ערב", ומוכח כמבואר בתוס' (חולין מז: ד"ה אלא

ירוקה, סוכה ל"א: ד"ה הירוק ככתיב) שהשם 'ירוק' כולל גם צבע כחול³⁷ (וכן פי' המסכיל לדוד את דברי רש"י בשמות). וכ"כ המרדכי (הל' נדה סי' תשלז, מובא ברמ"א י"ד קפח ו) "בין מראה בל"א [כחול], בין מראה גע"ל [צהוב], בין מראה גרי"ן [ירוק], כולן בכלל ירוק הן" (ועי' פרי מגדים סי' ט אות ו שלדני זקנו של האלהי רבה "היה טלית ירוק הנקרא 'צל'א' [כחול] בלשון אשכנז, זכר לתכלת").³⁸

♦ מהמורקס ניתן להפיק גם צבע סגול, ויש שהציעו שהוא הארגמן (עי' ערוך ערך אמר ב', שו"ת הגרע"א מכוון המאור ח"ה בשאלת הגר"ל קאלישער, וכן אפשר לדייק מס' קדמוניות היהודים של יוספוס; ונדו"א צרור שצבעו מחלזות מסוגי הפורפורה גם סגול), וא"כ היאך לא הזכירו חז"ל שמחלזון התכלת צבעו גם ארגמן?

ת: אין הכרח לומר שהארגמן של תורה בא מהמורקס, ואדרבה, בראשונים מבואר שארגמן נעשה מכנימת ה'לכא' (רמב"ם פיה"מ כלאים ט א ורע"ב זס, רד"ק שם ארגמן ודה"י ז ו), וגם לא היה הארגמן סגול (משנת ר' אליעזר פר' יד "ארגמן שהו דומה לאש", ארצנאל במדבר ג' "ארגמן דומה לדם", וע"ע בקונטרס מרכז ארגמן שהוכיח כן מעשרות מקורות). מלבד זאת מהרמב"ם (כלי המקדש ח יג ובמל"מ זס) משמע שאין קפידה ממה נעשה הארגמן, ולכן לא הזכירו חז"ל את מקור הארגמן כלל.

ניתן לקבל מידע על נושא התכלת בקו של ארגון 'זכרתם': 0799-1000-65, או במייל: uzchartem613@gmail.com

העלון נכתב בקיצור נמרץ, והרוצה להעמיק בסוגיא ימצא את מבוקשו בספרים שנכתבו עליה (ניתן להשיג אותם בקו הנ"ל), שם התייחסו לעוד הרבה פרטים בסוגיא, והרחיבו על הנושאים שהוצעו כאן בראשי פרקים בלבד.

מתוך הסכמת הג"ר משה מרדכי קארפ שליט"א לכתבי ר' אליהו טבגר שליט"א:

...ואף שלמעשה מכמה טעמים אי אפשר לחייב ללבוש התכלת כהוראת מרן הגרי"ש אלישיב (שליט"א) [וצ"ל, מ"מ בודאי אותם שזכו לברר הלכותיה ויצא להם כן ע"פ בירור פרטיה **צריכין לקיימה** ואין מושג של בושת פנים בקיום ההלכה, וגם מי שחשקה נפשו עכ"פ להדר לקיימה גם אם אין מחוייבין בכך ואף על צד ספק הרחוק בודאי הידור וחיוב מצוה יש בזה וגדול שכרו...]

מתוך הסכמת הג"ר עמרם אופמן שליט"א, דומ"ץ בד"ץ העדה החרדית, לספר לולאות תכלת:

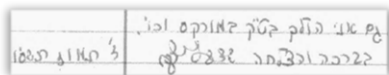
...המעין יראה שבמין זה של חלזון מיושב כל הקושיות ורגלים לדבר שהוא התכלת הנכון. **וכן כמה וכמה מגדולי הדור יראים ושלמים שהתחילו לקיים מצות תכלת בצנעה**, והכל הולך קמעה קמעה, ונזכה בקרוב שכלל ישראל יקיימוהו ברוב עם – ונקווה שיהיה על ידי משיח צדקנו.

מתוך הסכמת הג"ר שלמה יוסף מחפוד שליט"א, לקונטרס חזרת התכלת לישראל:

...וראיתי כי כביר מצאה ידו לברר את זיהוי התכלת שהיתה נהוגה בימי רבותינו בימי קדם אשר בית המקדש היה על מכונו וישראל בתפארתו.

מתוך הסכמת הג"ר מאיר מאוזו שליט"א, ראש ישיבת כסא רחמים, לקונטרס חזרת התכלת לישראל:

אין ספרו זקוק להסכמה, וכבר נתקבל **צבע התכלת שכותב כת"ר כקרוך לודאי**, ואני לובש בל"ג תכלת בצבע זה.

מתוך תשובה מהג"ר שריה דבליצקי זצ"ל, לשאלה האם ראוי להטיל תכלת מהמורקס: **גם אני הולך בט"ק במורקס...**

מתוך הסכמת הג"ר חיים ישראל הלוי בעלסקי זצ"ל, ראש ישיבת תורה ודעת, לספר לבוש הארון:

...וכנראה יש גם מה לסמוך על דברים אלה למעשה ... כי לא לחנם החזיקו בזה למעשה **כי הדברים נכונים** וח"ו לדחותם בקש...

מתוך מכתב של הג"ר יצחק שלמה זילברמן זצ"ל, בענין התכלת (קובץ פינת יקרת ז'): **...ולעצם הענין, אני עיינתי בענין התכלת יותר משנה ... ואני משוכנע בזה בודאות גמורה שהדבר יצא מגדר ספק ואין לדיין אלא מה שעייני ראות.** והלואי ואחרים ג"כ היו משקיעים בזה עיון כל הצורך – אין לי ספק בזה שיגיעו למסקנא זו...

³⁶ מלבד זאת יש מסורת ביד כל כלל ישראל שגוון התכלת הוא כחול; וכן כתבו: רס"ג (בתפסיר), ר' נחשון גאון (מובא בעיטור הל' ציצית), הרמב"ם (פיהמ"ש ברכות א ב ומנחות ד א, שכי' שתכלת היא 'אורקי' - כחול), רבינו יונה (ברכות ד: מדפי הרי"ף), רבינו בחיי (שמות כח ו), החזקוני (שם כד ט), הרד"ק (שורש ת-כז), המהר"ם מרונסבורג (ח"ד סי' תרלא), הרא"ש (חולין פ"ג סי' יט, ובתוס' הרא"ש חולין מז: ד"ה אלא, כתב כן בשם ר"ת) המהר"ם (סוכה לא:). ועוד הרבה; וכן העידו יוסיפון ופילון האלכסנדרוני שראו את התכלת בעצמם, וכן הוא יאיר בס' מקור חיים סי' יח ס"ק ב, שו"ת שואל ונשאל ח"ג או"ח קיא, ערוך השולחן ט כז, וכן מנהג הרבה מהאדמו"רים וק"ק בעלזא בימינו. בתוס' סוכה (לא:) נראה שנוטט שיש בזה מחלוקת בין הבבלי והירושלמי (אך ייתכן לפרש שם שאין כוונתם אלא על הכרתי, עיי"ש).

³⁷ יש לציין שלא מצאנו בשום מקום בחז"ל התייחסות למקור הארגמן נולכן נחלקו הקדמונים במקורו, ולכן אין באמת קושי בכך שלא כתבו שהוא נעשה מחלזון התכלת.

³⁸ באמת לא מסתבר שהגוון המדויק מעכב, שבכ"מ שמצינו שיש הקפדה על גוון מדויק הגדירו אותו חז"ל בדקדוק רב, כמו במראות נדה נעים וריאות; ובתכלת לא נמצאה בחז"ל שום הגדרה מדויקת.

³⁹ ולא מצינו באף אחד מהראשונים שכתבו שהיו מערבים דברים אחרים בתוך הקלא אילן בכדי להגיע לגוון התכלת. [והרמב"ם כתב בהלכות ציצית שבאסטיס לבדו - שהוא סוג של קלא אילן כמבואר בספר זכרון (סוף פ' שלח), ומתורגם לניל"ג עיי' הרמב"ם פיהמ"ש (שביעית ז א), כמו קלא אילן - אפשר לזיז תכלת]. וגם א"א לומר שעירבו בו דברים אחרים, שהרי בב"ק (נב:) מבואר שקלא אילן מיוחד בכך שאינו יורד בצפון וליבון חוק, ואם נאמר שהיה מעורב בו צבעים אחרים היה אפשר לבדוק קלא אילן בלי סממנים על ידי צפון. גם מבואר ברש"י שם, שסתם קלא אילן נדחינו לאו דוקא זה שנעשה לזיז את התכלת, שיהיה ענין לערב בו עוד סממנים לעשותו דומה לתכלת דומה לתכלת. וכ"כ הנצי"ב (עמק הנצי"ב על הספרי סוף פרשת שלח) שקלא אילן הוא "צבע הדומה לתכלת בלי שום הרבה ועירוב".

⁴⁰ וחיינו שלא רק שחלול נכלל בירוקי, אלא ששניהם נחשבים לגוון אחד ממש נוכחו שצחובי כיהנו חז"ל ירוק בכי"מ, ובאמת אין עוד מילה ליחול' בלה"ק מלבד 'ירוק'.

